

Inferencialismus

Jaroslav Peregrin —

Filosofický ústav AV ČR, v.v.i., Praha

Filozofická fakulta Univerzity Hradec Králové

jarda@peregrin.cz

Význam

Co to znamená, když řekneme, že nějaký výraz nějakého jazyka, třeba český výraz „parní váleč“, *má význam*? Jasnou a přesvědčivou odpověď na tuto otázku hledalo a hledá mnoho filosofů (a samozřejmě také lingvistů, psychologů či jiných vědců); přičemž s touto odpovědí souvisejí i další odpovědi na spoustu tradičních filosofických otázek. (Když se v první polovině dvacátého století odehrával tzv. *obrat k jazyku*,¹ mnoho filosofů bylo přesvědčeno, že odpověď na tuto otázku je klíčem k zodpovězení *vůbec všech* filosofických otázek; ale i když budeme toto přesvědčení považovat za přehnané, stěží můžeme nepřipustit, že jde o otázku z hlediska filosofie důležitou.)

Někteří z těch, kdo po povaze významu pátrali, brali jako hotovou věc, že když říkáme, že nějaký výraz *má* nějaký význam, konstatujeme tím nějaký vztah mezi dvěma věcmi – *výrazem* a *významem*. Tento vztah je pak samozřejmě zvláštní – není to vztah obdobný těm, s nimiž se setkáváme v přírodě (takovým vztahům jako *jelen je větší než žába*, *kapr žije ve vodě*, či *smrk má jehličí*). Takové vztahy tu, domníváme se, existují nezávisle na nás, lidech, zatímco vztah mezi výrazem a významem by tu bez nás, lidí, nebyl. Je to vztah, který je nějak zásadně podpírán námi a našimi myšlenkami.

Odtud je už jenom krok k tomu, abychom řekli, že význam je věcí jakési specifické lidské schopnosti zvláštním způsobem propojovat věci tak, aby jedna věc *představovala* druhou. My lidé jsme zkrátka schopni, pokračuje tato úvaha, vytvářet *symbols*. A jazykové výrazy jsou druhy takových symbolů – jsou to typy zvuků či inskripcí, které jsme nechali představovat různé věci světa kolem nás, tak abychom o nich mohli hovořit. Sémantika, nauka

1 Viz Rorty, R. (ed.), *The Linguistic Turn*. Chicago, The University of Chicago Press 1967.

o významech, je tak specifickým druhem obecnější *sémiotiky*,² nauky o znacích.

Já osobně se od té doby, co o jazyku a významu píšu, od tohoto přístupu k významu snažím čím dál tím vehementněji distancovat, protože jsem přesvědčen, že nás vede na scestí. Argumenty, které to podle mne dokazují, jsem již popsal spoustu papíru.³ V tom tady nechci pokračovat, namísto toho bych se chtěl podrobněji věnovat tomu alternativnímu pohledu na význam, pro který se dnes již vžil název *inferencialismus* (a který pochází od Roberta Brandoma⁴). O tom jsem také už leccos napsal, ale převážně anglicky⁵ – tady bych tedy chtěl pro českého čtenáře shrnout, o co jde a proč se domnívám, že je to mnohem plodnější cesta k pochopení otázky, co je to význam, než ta, která byla načrtnuta výše.

Teorie významu jako užití

Je význam věc, která je *představována* jazykovým výrazem? Odpověď samozřejmě do velké míry závisí na tom, co přesně myslíme „věcí“ a „představováním“. Chápeme-li pojem *věci* dosti široce, pak jistě můžeme cokoli, o čem hovoříme jako o vztahu, chápat jako propojení dvou věcí. Řeknu-li, že nějaký provaz má nějakou délku, můžeme to vidět jako propojení jedné věci, *provazu*, s jinou věcí, *délkou*. Samozřejmě ale bude jasné, že zatímco provaz je

2 Viz Ogden, C. K. – Richards, I. A., *The Meaning of Meaning*. London, Routledge & Kegan 1923; Morris, C. W., *Foundations of the Theory of Signs (International Encyclopedia of Unified Science)*. Vol. 1. Chicago, University of Chicago Press 1938; Eco, U., *A Theory of Semiotics*. Bloomington, Indiana University Press 1979; Sebeok, T. A., *The Sign and Its Masters*. Lanham, University Press of America 1989.

3 Viz Peregrin, J., *Is Language a Code? From the Logical Point of View*, 1993, No. 2, s. 73-79; O čem je sémantika? *Slovo a Slovesnost*, 55, 1994, č. 2, s. 106-115; týž, *Structure and Meaning. Semiotica*, 113, 1997, No. 1/2, s. 71-88; týž, *Význam a struktura*. Praha, Oikúmené 1999 (přepřacovaná anglická verze *Meaning and Structure*, Aldershot, Ashgate 2001); týž, *Co je to sémantika?* In: Sousedík, P. (ed.), *Jazyk, logika, věda*. Praha, Filosofia 2005, s. 51-62; týž, *The past and future of meaning*. In: *The Baltic International Yearbook of Cognition, Logic and Communication*. Vol. 6: *Formal Semantics and Pragmatics: Discourse, Context, and Models* (2011). Dostupné na: <http://newprairiepress.org/biyclc/>; [cit. 3. 3. 2015].

4 Viz Brandom, R., *Making It Explicit*. Cambridge (Mass.), Harvard University Press 1994; týž, *Articulating Reasons*. Cambridge (Mass.), Harvard University Press 2000; týž, *Inferentialism and some of its challenges*. *Philosophy and Phenomenological Research*, 74, 2007, No. 3, s. 651-676.

5 Viz Peregrin, J., *Inferentialist Approach to Semantics*. *Philosophy Compass*, 3, 2008, No. 6, s. 1208-1223; týž, *Inferentialism and Compositionality of Meaning*. *International Review of Pragmatics*, 1, 2009, No. 1, s. 154-181; týž, *Inferentialism and the Normativity of Meaning*. *Philosophia*, 40, 2012, No. 1, s. 75-97; týž, *The Normative Dimension of Discourse*. In: Allan, K. – Jaszolt, K. (eds.), *Cambridge Handbook of Pragmatics*. Cambridge, Cambridge University Press 2012, s. 209-225; týž, *What is inferentialism?* In: Gurova, L. (ed.), *Inference, Consequence and Meaning*. Cambridge, Cambridge Scholar Publishing 2012; týž, *Inferentialism and Normativity*. In: Beaney, M. (ed.), *Oxford Handbook of the History of Analytic Philosophy*. Oxford, Oxford University Press 2013; a zejména týž, *Inferentialism: why rules matter*. Basingstoke, Palgrave 2014.

téměř prototypem něčeho, čemu říkáme věc, s délkou to bude mnohem problematictější – a leckdo asi bude v pokušení říkat, že délka vlastně žádná věc není, že to jenom tak říkáme, ale ve skutečnosti je tady jenom *jedna* věc, a tou je provaz, který má určitou vlastnost, o níž můžeme (ale také nemusíme) hovořit jako o věci. Stejně tak dobře jako můžeme říci, že určitý provaz má takovou a takovou délku, můžeme říci, že onen provaz je tak a tak dlouhý. Může to být podobně s významem? Není výrok, že nějaký výraz *má takový a takový význam*, jenom alternativním způsobem vyjádření toho, že ten výraz *je takový a takový*?

Je možné namítat, že dva stejné výrazy – tedy výrazy, které mají stejné vlastnosti – mohou ve dvou různých jazycích znamenat různé věci, takže význam nemůžeme redukovat na žádné vlastnosti výrazu. (Jde v podstatě o to, co říká Searle, když tvrdí, že *sémantika* není redukovatelná na *syntax*.⁶) Na tuto námitku lze odpovědět tak, že pojem vlastnosti nemůžeme pojímat tak úzce, abychom říkali, že výraz jako součást jednoho jazyka má tytéž vlastnosti jako tentýž výraz jako součást jiného jazyka. Liší se totiž minimálně tím, že v prvním případě má vlastnost *být součástí jednoho jazyka*, zatímco v tom druhém *být součástí jiného*. Není to o nic podivnější než fakt, že ten samý herec může hrát v jednom filmu hrdinu a ve druhém padoucha.

Co to znamená, že nějaký výraz patří do nějakého jazyka? Znamená to, že ho určitá skupina mluvčích užívá – nebo užívala – nějakým specifickým způsobem v rámci svých řečových aktivit. Znamená-li tedy výraz v rámci jednoho jazyka něco jiného než tentýž (nebo jiný) výraz v rámci jiného jazyka, je to tím, že je v rámci onoho druhého jazyka používán jiným způsobem než v rámci toho prvního. Z toho můžeme vyvozovat, že význam je určen způsobem, jakým je výraz v rámci jazyka používán – a právě to vedlo některé vlivné filosofy dvacátého století k závěru, že význam přímo *je* tímto způsobem užití. Obecně je tento postoj označován jako *use-theory of meaning* neboli *teorie významu jako užití*.⁷

Hlavním proponentem takové teorie je bezpochyby pozdní (případně již „střední“⁸) Wittgenstein, který na mnoha místech přirovnává jazyk k šachu. Říká, že symbol se může stát smysluplným nejenom tak, že začne něco představovat, ale i tak, že je „užíván jako ve hře“.⁹ Šachové figurky se stávají králi, střelci či věžemi právě takto – jsou, každá svým určitým způsobem, součástí

6 Viz Searle, J. R., *Mysl, mozek, věda*. Přel. M. Nekula. Praha, Mladá fronta 1994. Viz k tomu též Peregrin, J., *Developing Sellars' semantic legacy: meaning as a role*. In: Wolf, P. – Lance, M. N. (eds.), *The Self-Correcting Enterprise*. Amsterdam, Rodopi 2006, s. 257-274.

7 Viz Peregrin, J., *The use-theory of meaning and the rules of our language games*. In: Turner, K. (ed.), *Making semantics pragmatic*. Bingley, Emerald 2011, s. 183-204.

8 Viz Beran, O., „Střední“ Wittgenstein. Červený Kostelec, Pavel Mervart 2013.

9 Viz Wittgenstein, L., *Modrá a hnědá kniha*. Přel. P. Glombíček. Praha, Filosofia 2006, s. 4.

naší hry šachu. Na jiných místech přirovnává Wittgenstein jazyk k sadě nástrojů¹⁰ – naše výrazy jsou jako různorodé nástroje, kterými můžeme dosahovat různorodých věcí, a podobně jako „smysl“ nástroje spočívá v tom, čeho lze jeho pomocí dosáhnout, měli bychom se i na význam výrazu dívat z hlediska toho, k čemu je výraz v rámci našich jazykových her dobrý, jaká je jeho *role* v rámci těchto her.

Pravidla

Wittgenstein ovšem konstatuje, že naše jazykové hry jsou velmi různé – dokonce si termín „hra“ vybírá právě proto, že v normálním jazyce pokrývá velmi široké spektrum aktivit. Hry, a konkrétně jazykové hry, se liší mj. tím, jak velkou roli v nich hrají pravidla. Na jedné straně spektra jsou takové hry jako šachy, pro něž jsou pravidla zcela zásadní (představa šachu bez pravidel nedává vůbec žádný smysl), na straně druhé jsou hry malých dětí, kde se žádná opravdová pravidla vůbec nevyskytují. A podobné je to, domnívá se Wittgenstein, i s našimi *jazykovými* hrami.

Je zřejmé, že některá slova, která používáme, se vyskytují jenom v omezeném počtu jazykových her, kde navíc hrají pouze „epizodní“ role. Vezměme třeba slovo „au“ – používá se prakticky jenom jako reakce na náhlou bolest. Jiná slova se vyskytují ve více jazykových hrách, a v některých z nich dokonce hrají ústřední roli. Vezměme si například slovo „člověk“ – to se vyskytuje v takové spoustě vět, které užíváme, takovým množstvím způsobů (od věty „Tohle je člověk“, která může být reakcí na určitou situaci podobně jako slovo „au“, až po Gorkého „Člověk – to zní hrdě“), že to asi vůbec nelze nijak jednoduše shrnout. Nebo vezměme slovo „protože“ – třebaže můžeme mít pocit, že v žádné z našich jazykových her nehraje úplně hlavní roli, je velmi důležité pro mnoho z nich.

Teorie významu jako užití nám říká, že ptáme-li se po významu výrazu, nemáme hledat něco, co je tímto výrazem představováno, ale máme se zajímat o to, jak je tento výraz užíván. Jsou-li ale ony jazykové hry, ve kterých se určitý výraz vyskytuje, více či méně regulovány pravidly, může být ono „jak je výraz užíván“ dvojznačné: můžeme jím rozumět buď to, jak je užíván *fakticky*, nebo to, jak je užíván *správně*, to jest jaké jeho užití předepisují relevantní pravidla.

Přibližme si to opět na příkadu šachové hry. Vezměme si dva hráče, kteří spolu hrávají opakovaně partie, a představme si, že jeden z nich je tak trochu blázen a vždy, když má pocit, že prohrává, začne svou levou věží táhat ilegálně, po diagonále. Je-li tomu tak, pak z hlediska *faktického* užití má kaž-

¹⁰ Viz Wittgenstein, L., *Philosophische Grammatik*. Frankfurt am Main, Suhrkamp 1969, § 31.

dá z jeho věží jinou roli – jedna z nich se někdy pohybuje diagonálně, druhá nikdy. Z hlediska *správného* užití se ale role obou věží nijak neliší¹¹: oběma je předepsáno, že se po diagonále pohybovat nemohou. Můžeme tedy říci, že v souvislosti s šachovou figurkou, a podobně v souvislosti s jazykovým výrazem, můžeme hovořit o dvou druhích rolí: jedna je dána tím, co fakticky provádějí její uživatelé, a druhá tím, co říkají pravidla.

Z hlediska inferencialismu je považován za podstatný onen druhý druh role (a je to dokonce jenom on, co si vůbec zaslouží být nazýváno *rolí*). V konečném důsledku se tedy inferencialismus nezabývá *inferencemi* (to jest odvozeními, jaká lidé fakticky provádějí), ale inferenčními *pravidly* (která určují, co je z čeho *správně* odvoditelné). To je důležité mít na paměti, protože v literatuře se můžeme shledat i s teoriemi, jež jsou sice na první pohled podobné brandomovskému inferencialismu, které ovšem nesdílejí jeho důraz na *pravidla*.¹²

Z hlediska teorií významu jako užití se tedy nemáme primárně tázat na to, co je významem daného výrazu, ale na to, jak je tento výraz smysluplný, jakým způsobem slouží svým uživatelům. Z hlediska inferencialismu je pak třeba se ptát ne na to, jak výraz uživatelé fakticky užívají, ale jakými pravidly jeho užívání regulují.

Odkud se berou pravidla?

Otázkou nyní samozřejmě je, odkud se pravidla, která regulují naše jazykové hry, berou. A odpovědí je, že je my, účastníci jazykových her, vytváříme. Abychom však povahu pravidel regulujících naše jazykové hry skutečně pochopili, je potřeba prozkoumat, *jak* je vytváříme. Nevytváříme je totiž tak, že je explicitně vyhlásíme, ani tak, že se jenom začneme chovat ve shodě s nimi.

V této souvislosti je třeba zdůraznit, že *pravidla* jako taková nelze ztotožňovat s žádnými *vyjádřeními*: pravidla jsou primárně určitými společenskými skutečnostmi, které mohou (ale nemusejí) být vyjádřeny pomocí nějakých explicitních předpisů, zákonů nebo jiných normativních vyjádření. (Pravidla ve smyslu, v němž tento termín používáme zde, jsou tedy tím, co V. Svoboda¹³ nazývá *S-pravidly*, nikoli tím, čemu říká *J-pravidla*.) To je podstatné z hlediska otázky, jak mohla pravidla vzniknout: jestliže totiž pravidla

11 S výjimkou toho, že jedna z nich začíná v levém, zatímco druhá v pravém rohu.

12 Jde zejména o tzv. „inferential role semantics“, jak ji přibližuje Peacocke, C., *A Study of Concepts*. Cambridge (Mass.), MIT Press 1992; nebo Boghossian, P. A., *Does an Inferential Role Semantics Rest Upon a Mistake?* *Philosophical Issues*, 13, 1993, s. 73-88.

13 Viz Svoboda, V., *Pravidla, normy a analytický filozofický diskurz*. *Organon F*, 19, 2012, č. 2, s. 143-179.

stojí i v základě jazyka, pak by nás představa, že jsou tak či onak *jazykovou* záležitostí, nutně vedla do bludného kruhu.

Pravidla jazyka tedy samozřejmě nemůžeme vytvářet tak, že bychom je explicitně formulovali; k tomu bychom totiž už potřebovali jazyk, který je sám produktem pravidel. Současně ovšem pravidla nemůžeme vytvářet jednoduše tak, že bychom začali opakovaně užívat určité výrazy – pravidlo, že větu *Tohle je člověk* je správně užít, když ukazují na člověka (a ne třeba na auto), nevytvořím prostě jenom tak, že budu tuto větu pravidelně tímto způsobem užívat. Kdybychom totiž přijali tuto premisu, museli bychom připustit, že třeba kámen padající k zemi se řídí zákonem přitažlivosti ve stejném smyslu, v jakém se člověk řídí pravidly jazyka nebo šachu.

Pravidla tedy nejsou pouhými pravidelnostmi, ale nejsou ani explicitními předpisy. Čím tedy jsou? Odpovědí podle mne je, že jsou konstituovány tím, čemu Brandom říká *normativní postoje*.¹⁴ Zaujmout k něčemu, co lidé dělají, takový normativní postoj, znamená považovat některé z jejich činů za *správné* a jiné za *nesprávné*. Co to přesně znamená? Jestliže něco považujeme za správné, tak špatně neseme, když tomu tak není, a zpravidla to i dáváme najevo. Normativní postoj se tedy často projevuje jistým „korektivním“ chováním – na ty, kdo nedělají to, co považujeme za správné, máme tendenci se „dívat skrz prsty“, případně je opravovat, nebo je dokonce přímo nějak trestat. (Domnívám se, že tento typ chování je do značné míry specificky lidský a není vysvětlitelný pomocí nějakých jednodušších postojů.)

To znamená, že pravidla (v pravém slova smyslu) mohou existovat jedině v rámci společenství tvorů, kteří jsou schopni zaujímat normativní postoje. Tyto postoje mohou být ve své rozvinuté podobě uvědomělé a „rozumové“, ale ve své podobě rudimentární jsou čistě emocionální, a musejí být tedy podložené příslušnými „normativními“ emocemi. V každém případě jsou to ale postoje, které mají zásadně „reflektivní“ povahu: jsou zaujímány k tomu, co jiní lidé (ale i ten, kdo je zaujímá) dělají.

Pravidla tedy mohou být *implicitní* našim jazykovým praktikám;¹⁵ avšak praktiky řízené pravidly nejsou praktikami pouze pravidelnými. Jsou praktikami odehrávajícími se v prostoru normativních postojů rezonujících narpřč příslušnou jazykovou komunitou a instituujič rozlišení mezi tím, co

14 Tento termín, stejně jako některé další v tomto článku, *pochází* od Brandoma, já jej ale, ve své verzi inferencialismu, používám způsobem, který není úplně brandomovský – i když si myslím, že není s tím brandomovským nekompatibilní.

15 V němčině se díky K. Bühlerovi (*Sprachtheorie: die Darstellungsfunktion der Sprache*. Jena, Fischer 1934) objevil případný termín „empraktisch“, tj. empraktický, tj. vtělený v našich praktikách. Srv. k tomu Stekeler-Weithofer, P., *Philosophie des Selbstbewußtseins: Hegels System als Formanalyse von Wissen und Autonomie*. Frankfurt am Main, Suhrkamp 2005. Viz též Peregrin, J., *Implicitní pravidla*. *Organon F*, 21, 2014, č. 3, s. 381-398.

je správné, a co nikoli. Taková implicitní pravidla pak, máme-li k dispozici jazyk, mohou být učiněna explicitními, tj. vyjádřena. Avšak jde-li o pravidla, která stojí v *základě* jazyka, pak ta zřejmě explicitní být nemohou.¹⁶

Inferenční pravidla

Jak moc musí být slovo vpleteno do našich jazykových her, abychom řekli, že *má význam*? Wittgenstein tuto otázku neřeší. Zřejmě nevidí smysluplnost jako věc typu *ano/ne* (což jenom zdůrazňuje fakt, že význam není nic takového jako věc, kterou by výraz mohl prostě mít nebo nemít). Výrazy mohou mít významy v různém smyslu a do různé míry. Role výrazu „au“ v našich jazykových hrách může být jednodušší než role výrazů „člověk“ či „protože“, ale není důvod mu nepřiznat, že má také svůj význam.

Já mám ovšem pocit, že mezi slovy „au“ a „člověk“ je určitý nikoli nepodstatný rozdíl, který někdy vyjadřujeme tak, že říkáme, že slovo „člověk“ *vyjadřuje pojem*. (To může být opět velmi matoucí, protože to může navozovat dojem, že takové slovo něco *představuje*, v tomto případě pojem. Tak to samozřejmě nemyslím, jenom poukazuji na to, že určitá slova mají z hlediska sémantiky těžší váhu než jiná.) Kant to vysvětloval tak, že pojem je bytostnou součástí *soudů* – tedy můžeme říci, že slovo vyjadřuje pojem, jestliže je podstatnou součástí vět, jimiž jsou vyjadřovány soudy, tj. tvrzení.¹⁷ To není případ slova „au“, ale je to případ slova „člověk“. Z tohoto úhlu pohledu je tedy pro osvětlení otázky, co znamená vyjadřovat pojem, podstatné, jak vypadá jazyková hra (nebo jazykové hry), ve které můžeme formulovat *tvrzení*.

Čím je vlastně charakteristické tvrzení – čím se odlišuje od jiných řečových aktů? Brandom tvrdí, že odpověď na tuto otázku je třeba hledat zejména v určité specifické formě *zodpovědnosti*, kterou na sebe člověk vykonáním tohoto řečového aktu bere. Jestliže něco tvrdím (na rozdíl od situace, kdy jenom nezávazně plácám, nebo deklamuji, nebo vtipkuji), pak na sebe беру určitý závazek – totiž závazek předložit pro toto své tvrzení, v případě potřeby, nějaká zdůvodnění. Předpokládá se, že jestliže něco tvrdím, pak to mohu nějak odůvodnit, a pokud by se opakovaně zjistilo, že tvrdím věci, pro které odůvodnění nemám, pozvolna bych přestal být důvěryhodný v tom smyslu, že by se mé jazykové výkony přestaly brát jako *tvrzení*.

Z tohoto důvodu je z hlediska významu zásadní ona jazyková hra, které Brandom říká *hra na udávání a požadování důvodů*. V rámci této hry můžeme

16 Podrobněji o povaze pravidel viz Peregrin, J., *Člověk a pravidla*. Praha, Dokořán 2011; týž, *Člověk jako normativní tvor*. *Teorie vědy/Theory of Science*, 34, 2012, č. 1, s. 3-23; týž, *Pravidly řízení praktiky*. *Organon F*, 21, 2014 supplementum, s. 104-118.

17 Podrobněji o této problematice viz Rosenberg, J., *Accessing Kant: A Relaxed Introduction to Critique of Pure Reason*. Oxford, Clarendon Press 2005.

určité řečové akty *zpochybňovat* (čímž vyžadujeme jejich zdůvodnění) a můžeme je také zdůvodňovat (to jest reagovat na zpochybnění v duchu závazků, které na sebe činěním tohoto řečového aktu bereme). Co k tomu, abychom mohli takovou hru hrát, potřebujeme?

Nutnou podmínkou této hry zřejmě je, abychom mohli učinit řečový akt, který funguje jako zpochybnění určitého tvrzení. V nejjednodušším případě to může být tak, že nejde o speciální řečový akt, že je to také tvrzení, ale tvrzení něčeho neslučitelného s tvrzením původním („Venku prší.“ – „[Ale vždyť] venku svítí slunce!“) Potřebujeme také, aby některá tvrzení mohla sloužit jako důvody (nebo vyjádření důvodů) jiných tvrzení – tedy aby některá tvrzení byla *odvoditelná* z jiných tvrzení. („Tohle je parní válec.“ – „Takže to není člověk.“) K tomu, abychom mohli hrát s jazykem hru na udávání a požadování důvodů, tedy potřebujeme minimálně¹⁸ to, aby byly naše věty strukturovány pomocí dvou základních vztahů, vztahu *neslučitelnosti* a vztahu *odvoditelnosti*. A je-li pro onu roli výrazu, které říkáme *význam*, v rámci našich jazykových her podstatná zejména právě hra *na udávání a požadování důvodů*, můžeme konstatovat, že pravidla, která jsou zásadní z hlediska významu, jsou pravidla, která vymezují prostor této hry, tj. pravidla určující neslučitelnost a odvoditelnost. A protože neslučitelnost je v jistém smyslu redukovatelná na odvoditelnost (odvoditelnost je ovšem v jiném smyslu zase redukovatelná na neslučitelnost¹⁹), můžeme obecně hovořit o pravidlech odvozovacích neboli *inferenčních*.

Význam jako inferenční role

Ukažme si nyní na jednoduchém příkladu, jak může být význam nahlédnout jako role, kterou výraz získává prostřednictvím toho, že je podřízen určitým inferenčním pravidlům. Vezměme českou spojku *a*. Jaký je její význam? Člověk, který absolvoval kurz elementární logiky, může být v pokušení odpovědět, že tento význam udává pravdivostní tabulka:

18 Hra na udávání a požadování důvodů samozřejmě může, v kontextu rozvinutějších a košatějších podob jazyka, nabývat mnohem komplikovanějších podob, zahrnujících otázky, explicitní zpochybňování („Nemáš pravdu!“) a další specifické řečové akty. Zajímavou otázkou je, do jaké míry souvisí vznik těchto řečových aktů právě s rozvojem našich argumentačních praktik – to je ale otázka, která překračuje rámec tohoto článku.

19 Viz Peregrin, J., *Inferentialism: why rules matter*, c.d.

A	B	A a B
pravda	pravda	pravda
pravda	nepravda	nepravda
nepravda	pravda	nepravda
nepravda	nepravda	nepravda

Konkrétněji můžeme říci třeba to, že významem *a* je pravdivostní funkce, kterou tato tabulka představuje: funkce přiřazující *pravdě* a *pravdě pravdu*, a jakékoli jiné dvojici pravdivostních hodnot *nepravdu*. Odhlédneme-li od toho, že fakticky tato česká spojka funguje ještě poněkud komplikovaněji než jenom takto,²⁰ pak taková odpověď jistě není nesprávná. V každém případě je ale neúplná. Co to totiž znamená, že významem je tato funkce? Znamená to snad, že když naši předkové kdysi tuto spojku zavedli, udělali to tak, že jí tuto funkci pokřtili? Nebo to znamená, že ten, kdo chce této spojce porozumět, musí vidět výše uvedenou tabulku? To jistě ne. Ale jestliže ne, pak *co* to znamená?

Alternativní, inferencialistická odpověď vychází z předpokladu, že naučit se *a* znamená pochopit, že tvrdit souvětí spojené touto složkou je správné právě tehdy, když je správné tvrdit obě věty, které jsou v tomto souvětí spojkou *a* spojeny. To znamená, že jednak je správné tvrdit *A a B*, jakmile je správné tvrdit *A i B*, neboli

$$A, B \vdash A a B;$$

a jednak je v případě, že je správné tvrdit *A a B*, správné i tvrdit jak *A*, tak *B*, čili

$$A a B \vdash A;$$

$$A a B \vdash B.$$

A inferenční role *a* je pak tvořena právě těmito třemi inferenčními pravidly.

Situace je ovšem komplikovanější v případě výrazů ne tak jednoduchých, jako je *a*. Už v případě dalších „logických“ spojek, jako je *nebo*, se objevují komplikace. *Nebo* je jistě charakterizováno inferenčními pravidly

²⁰ V některých případech například vyjadřuje časovou následnost: věta *Vzali se a měli dítě* obvykle nebývá chápána jako synonymní větě *Měli dítě a vzali se*.

$A \vdash A \text{ nebo } B;$
 $B \vdash A \text{ nebo } B,$

kteřá říkají, že $A \text{ nebo } B$ je správně tvrditelné, jakmile je správně tvrditelné A i jakmile je správně tvrditelné B ; k tomu bychom ale potřebovali dodat, že je správně tvrditelné *jenom* tehdy, když je správně tvrditelné A nebo B , což není přímočaře formulovatelné jako inferenční pravidlo. Můžeme to řešit různě, v logice je obvyklé si pomoci „metaprávidlem“

$$\frac{A \vdash C \quad B \vdash C}{A \text{ nebo } B \vdash C},$$

kteřé vyjadřuje fakt, že je-li něco odvoditelné z A i z B , pak je to odvoditelné z $A \text{ nebo } B$.²¹

Mnohem větší problém než s různými logickými výrazy nastává ovšem s výrazy empirickými. Zdá se totiž, že empirické výrazy nemohou získávat svůj význam z inferenčních pravidel, která se jich týkají; nebo alespoň ne *jenom* z nich. Vypadá to, že empirický výraz (jako je „člověk“ nebo „parní válec“) se může stát plně smysluplným jedině tak, že se propojí s příslušnými objekty reálného světa (s lidmi, resp. parními válci) – že tedy tyto objekty začne představovat. Takže se může zdát, že pro empirické výrazy nemůže inferencialistické vysvětlení významu fungovat – že se přece jenom musíme vrátit k nějaké té „sémiotice“.

Pokud se na situaci chceme dívat takto, je třeba se ptát, co to vlastně znamená, že výraz „člověk“ začne *představovat* lidi, a jak k tomu může dojít. Můžeme mít sice pocit, že jde o naprosto průhlednou záležitost, kterou není třeba dále rozebírat; mně se ale zdá, že je to iluze. A myslím si, že když tento problém začneme skutečně zkoumat, dobereme se spletitých společenských a institucionálních vztahů, které musejí stát v základě jakékoli možnosti pojmenování.²²

21 V rámci logiky se těmito problémy zabývá zejména teorie tzv. přirozené dedukce (Gentzen, G., Untersuchungen über das logische Schliessen I. *Mathematische Zeitschrift*, 39, 1935, s. 176-210; týž, Untersuchungen über das logische Schliessen II. *Mathematische Zeitschrift*, 41, 1936, s. 405-431; Prawitz, D., *Natural Deduction*. Stockholm, Almqvist & Wiksell 1965; Pelletier, F. J., A Brief History of Natural Deduction. *History and Philosophy of Logic*, 20, 1999, No. 1, s. 1-31).

22 L. Wittgenstein (*Filosofická zkoumání*, přel. Jiří Pechar. Praha, FLÚ AV ČR 1993, § 26) říká: „Lidé myslí, že učení se řeči spočívá v tom, že člověk pojmenovává předměty. A sice: lidi, tvary, barvy, bolesti, nálady, čísla atd. Jak bylo řečeno – pojmenování je něco podobného jako připevnit k nějaké věci tabulku s jménem. Může se to označit jako příprava k používání určitého slova. Ale na co je to příprava?“ Srv. k tomu Peregrin, J., Proč Wittgenstein opustil traktátovskou teorii jazyka a proč bychom jej měli následovat. *Organon F*, 10, 2002, příloha: Filozofia Ludwiga Wittgensteina, s. 14-22.

Představme si nejpřímochařejší případ pojmenování – křest. Tento jednoduchý akt spočívá v tom, že kněz či nějaká jiná povoláná osoba vysloví nad křtěným příslušné jméno, a toto jméno pak ostatní používají, když o dotyčném hovoří, či když hovoří s ním. Avšak představme si, že by se totéž odehrálo v kontextu národa, kde chybí náš institucionální rámec a kde třeba vůbec neznají náš pojem křtu (řekněme, že tam člověk své jméno získává až na základě nějakých svých činů). Tam by v důsledku vyslovení jména nad novorozencem žádné pojmenování nevzniklo, neboť za zdánlivě přímočarým aktem pojmenování musí stát komplikované institucionální pozadí.

Inferencialismus toho typu, o jakém zde píšu, předpokládá, že propojení mezi jazykem a světem (tedy třeba mezi slovem „člověk“ a lidmi) se uskutečňuje způsobem, který opět připomíná inferenci. Tak jako existuje inferenční pravidlo, podle kterého je správné z *Tohle je člověk* odvodit *Tohle není parní válec*, to jest, že onu druhou větu je správné tvrdit kdykoli, když je správné tvrdit tu první, existuje i pravidlo, podle kterého je správné tvrdit první větu vždy, když nastává určitá situace, konkrétně když já, kdo tu větu vyslovuji, ukazuji na člověka. Je tu tedy pravidlo, které sice připomíná inferenci, avšak nespojuje větu s větou, ale s určitým typem situace.

Můžeme-li tedy inferenční pravidla, díky kterým má spojka *a* svůj standardní význam, vyjádřit tak, že (i) kdykoli je správné tvrdit *A* a současně *B*, je správné tvrdit i *A a B*; (ii) kdykoli je správné tvrdit *A a B*, je správné tvrdit jak *A*, tak *B*, můžeme onen (neskonale komplikovanější) soubor inferenčních pravidel, který uděluje standardní význam výrazu *člověk*, vidět jako tvořený jednak pravidly obdobného druhu (kdykoli je správné tvrdit *x je člověk*, je správné tvrdit *x je živočich*; kdykoli je správné tvrdit *x je člověk*, je správné tvrdit *x není pes* ...) a dále pravidly propojujícími tvrditelnost výroků se stavem světa (tvrdit o něčem *Toto je člověk* je správné, pokud je to takový a takový tvor;²³ je-li o něčem správné tvrdit *Toto je člověk*, pak by to nikdy nemělo být prostředkem, ale vždy cílem ...). Soubor pravidel, který uděluje význam takovému výrazu, jako je *člověk*, je ovšem fakticky natolik komplexní, že je v podstatě nelze teoreticky obsáhnout – učení se významům takovýchto slov jde ruku v ruce s učení se našim lidským způsobům obývání světa, což je povytce praktická (a dlouhodobá a nesmírně komplexní) záležitost.

Shrneme-li to, pak můžeme říci, že učení se jazyku, tj. učení se významům jeho výrazů, spočívá v osvojování četných pravidel, z nichž mnoho je inferenčních (konstatují odvoditelnost, tj. propojují užívání vět s užíváním

23 Mohli bychom napsat „tvrdit o něčem *Toto je člověk* je správné, pokud je to člověk“, což by vypadalo jako triviální tautologie; to však není *reductio ad absurdum* uvedené teorie, ale jenom poukaz na to, že učení se takovému pravidlu je povytce praktické (vzpomeňme si, jak se malé děti učí používat taková slova jako *člověk*, *pes*, *strom*, ...) a do teorie to nemůže být netriviálně vtěleno.

jiných vět) a některá, ač nejsou inferenční doslova, jsou inferenčním pravidlům natolik analogická, že o rolích, které taková pravidla konstituují, snad můžeme bez nebezpečí zmatení hovořit jako o *inferenčních*.

Pravidla jako otevírající nové prostory

Z předchozího oddílu by čtenář snad mohl nabyt dojmu, že inferencialismus je teorie, která je zajímavá pouze pro toho, kdo se zabývá logikou a sémantikou. To by ovšem bylo krátkozraké – inferencialismus, jak ho chápu já, má mnohem dalekosáhlejší ambice, totiž stát se čímsi jako univerzální teorií smysluplnosti. Abychom nahlédli, jakým způsobem může inferencialismus smysluplnost vysvětlovat, soustředme se nyní na to, čím se lidské *jednání* liší od pouhého *chování* jiných tvorů.

My lidé můžeme dělat spoustu věcí, které nemohou dělat naši zvířecí bratraci. Můžeme například *dát gól* (k tomu stačí, abychom dojednali fotbalový nebo hokejový zápas a pustili se do něj). Můžeme *dát mat* (k tomu stačí se obdobným způsobem pustit do šachové partie). Můžeme si v bance *půjčit peníze* (díky tomu, že jsme zřídili takové instituce, jako jsou banky). Můžeme *dělat maturitu* (to proto, že tu máme střední školy). Jak obecně může dojít k tomu, že se před námi otevře možnost angažovat se v nějakých před tím nevidaných činnostech?

Každá takováto specificky lidská činnost vyžaduje rámec nějakých pravidel (v případě fotbalu, hokeje nebo šachu) nebo nějaké instituce (banky, školy); přitom instituce můžeme pojímat také jako soustavy pravidel, ovšem mnohem komplexnějších, než je soustava pravidel třeba šachu. Názorně to vidíme právě na šachu nebo na fotbale: stačí, když známe příslušná pravidla, a můžeme se hned pustit do oněch dobrodružství, o jejichž úžasnosti může vyprávět každý náruživý hráč některého z těchto sportů. Podobně je to ale i s oněmi komplexnějšími, institucionálními rámci, které od základů mění způsob, jímž my lidé obýváme svůj svět.

Immanuel Kant to formuloval tak, že my lidé kromě toho, že – prostřednictvím svých těl – obýváme „říši pojmu přírody“, jejíž hranice jsou tvořeny přírodními zákony, které pro nás mapuje přírodověda, obýváme – jakožto vlastníci *rozumu* – i „říši pojmu svobody“²⁴. Říše pojmu svobody ovšem nevzniká tak, že by se zrušily nebo překonaly hranice říše přírody – svoboda není vyvázání se z přírodních zákonů. Říše pojmu svobody se může, podle Kanta, otevřít jedině tomu, kdo se řídí *pravidly*; a otevře se mu tehdy, když má možnost se řídit *pravidly*, ke kterým se dobrovolně hlásí („autonomie“).

24 Explicitně o tom Kant hovoří kupodivu až ve své třetí *Kritice (Kritika soudnosti*. Přel. V. Špalek a W. Hansel. Praha, Odeon 1975); implicitně je to ale přítomno již i v *Kritikách* předchozích.

Vidíme tu tedy vlastně jakýsi paradox: abychom mohli být *svobodní*, potřebujeme k omezením, která jsou daná přírodou, přidat ještě další omezení, jež jsou vyprodukovaná lidmi, a nejlépe námi samými. Na první pohled to vypadá jako situace, v níž se člověk, který je zavřený v kleci, „osvobodí“ tak, že si svou klec ještě zmenší pletivem, které si do ní sám napne.

Obrázek takové situace ovšem vůbec nevystihuje lidský úděl, což jasně vyplývá z úvah, které jsme učinili výše. Konstituce soustavy pravidel totiž nemusí nutně znamenat další omezování našeho *modu operandi* vymezeného přírodou, ale může naopak představovat otevření nějakého nového „prostoru“, ve kterém můžeme podnikat nové, do té doby nevídané věci. A my lidé jsme se od našich zvířecích bratranců odlišili právě tím, že jsme se v rámci evoluce dopracovali k bezprecedentně širokému a flexibilnímu repertoáru behaviorálních vzorců (stavu, v souvislosti s nímž používáme takové pojmy, jako jsou *svoboda vůle* či *rozhodování*).

Navíc, příroda nám sice v některých ohledech klade tvrdá omezení, pokud se ale proti ní jakožto lidé „spolčíme“, můžeme si na ní vybojovat spoustu místa, kde můžeme budovat své „normativní“ prostory. Když dám například správným způsobem dohromady komplexní soustavu inferenčních pravidel, mohu tím otevřít *prostor smysluplnosti*, prostor, v němž se mohu oddat neuvěřitelné nové aktivitě: smysluplné komunikaci.

Je ovšem jasné, že takové prostory nevznikají tak, že by někdo příslušná pravidla vymyslel a uvedl v život. (Přesněji řečeno, *může* tak vzniknout třeba nějaká hra, ale rozhodně ne lidský jazyk.) Soustavy pravidel obdobně té, jež stojí v základu sémantiky našeho jazyka, se vyvíjejí pozvolna a víceméně samovolně, bezpochyby v souvislosti s vývojem člověka jakožto biologického druhu v rámci evoluce.

Závěr: Člověk jako normativní tvor

Smysl je určitá forma „vpletenosti“ do určitého druhu lidských praktik; paradigmatický příklad smyslu, který připisujeme našim jazykovým výrazům, souvisí především s „vpleteností“ do našich praktik udávání a požadování důvodů. (To ovšem neznamená, že by tyto praktiky byly v jiných ohledech tím nejdůležitějším, co s jazykem děláme, nebo že by byly tím nejběžnějším – jsou prostě jenom tím, prostřednictvím čeho jsme se dopracovali k oné formě smysluplnosti, která je povýtce lidská a v souvislosti s níž hovoříme o *rozumu*, *pojmech* či *soudech*.) Inferencialismus se tak snaží poukázat především na to, že považovat za zdroj smysluplnosti primitivní lidskou schopnost tvořit znaky či symboly je scestné – tuto schopnost je naopak třeba vysvětlovat a je třeba vidět, že vůbec není primitivní, protože je vystavěná z mnohem primitivnějších stavebních kamenů lidských schop-

ností, jež nám umožňují zaujímat normativní postoje a potažmo přijímat pravidla.

Mou hypotézou je, že právě tato schopnost člověka posunula na onu evoluční trajektorii, po které se nyní ubírá a po které se rychle vzdaluje jiným živočišným druhům.²⁵ Podle mého názoru totiž právě tato schopnost vedla k tomu, že jsme se stali jediným živočišným druhem, který standardní biologickou evoluci doplnil evolucí, které můžeme říkat kulturní a která je nesrovnatelně rychlejší a operativnější. Zdá se mi tedy, že můžeme bez jakékoli nadsázky říci, že člověk je především *normativní tvor*.²⁶

SUMMARY

Inferentialism

Inferentialism, as presented by Robert Brandom, is first and foremost a view of the nature of meaning: it is the view that meaning is fundamentally the *role* which an expression acquires by becoming governed by the rules of our language games. (Hence it is a certain kind of “use theory of meaning” familiar from post-Wittgensteinian discussions; according to inferentialism, however, meaning is not given by actual use, but rather by the rules of *correct* use.) In this text we attempt to draw very general consequences from this approach (consequences that go beyond what is to be found in the work of R. Brandom). We claim that meaning is generally a certain form of “entanglement” in a certain kind of human practice that is built up from the much more primitive building blocks of human abilities that enable us to adopt normative attitudes and, in general, to accept rules. And it is just these human abilities which have shifted us humans onto the evolutionary trajectory on which we are now proceeding and on which we are quickly leaving behind other kinds of animals. It is precisely this ability which has led to our becoming the only animal species which has supplemented standard biological evolution with a kind of evolution that we might call cultural, and which is incomparably faster and more effective.

Keywords: inferentialism, meaning, language, logic, rules

ZUSAMMENFASSUNG

Inferentialismus

Inferentialismus, so wie ihn Robert Brandom darlegt, ist primär eine Ansicht zum Wesen der Bedeutung: Es ist die Ansicht, dass die Bedeutung im Grunde genommen die

25 Byl bych ovšem nerad, kdyby tohle někdo interpretoval tak, že se stáváme jiným tvorem nějak nadřazenými.

26 Viz k tomu Peregrin, J., Člověk jako normativní tvor, c.d.; týž, *Člověk a pravidla*, c.d.; a zejména týž, Rules as the Impetus of Cultural Evolution. *Topoi*, 33, 2014, No. 2, s. 531-545.

Rolle ist, die der Ausdruck dadurch gewinnt, dass er den Regeln unserer Sprachspiele untergeordnet ist. (Es handelt sich also um eine gewisse Art „Theorie der Bedeutung als Verwendung“, welche wir aus den post-wittgensteinschen Diskussionen kennen; laut dem Inferentialismus ist die Bedeutung jedoch nicht durch die faktische Verwendung gegeben, sondern durch die *Regeln* der richtigen Verwendung.) Im vorliegenden Text versuchen wir, aus diesem Ansatz allgemeine Folgen zu schließen (die das übersteigen, was wir bei R. Brandom finden). Wir stellen fest, dass der Sinn allgemein eine gewisse Form der „Einwebung“ in einer gewissen Art menschlicher Praxis ist, die aus weitaus primitiveren Bausteinen menschlicher Fähigkeiten aufgebaut ist, die uns das Einnehmen normativer Einstellungen und folglich die Annahme von Regeln ermöglichen. Und dass es gerade diese menschliche Fähigkeit ist, die uns Menschen auf jene Laufbahn der Evolution gebracht hat, die wir jetzt eingenommen haben und auf der wir uns anderen Arten von Lebewesen rasch entfernen. Es ist nämlich gerade diese Fähigkeit, die dazu geführt hat, dass wir die einzige Art von Lebewesen sind, die die biologische Standarddevolution durch eine Evolution ergänzt hat, die wir als Kulturevolution bezeichnen können und die unvergleichlich schneller und flexibler ist.

Schlüsselwörter: Inferentialismus, Bedeutung, Sprache, Logik, Regeln